

BÖLÜM

34

MARDİN ERMENİLERİ

Mardin’de Ermeniler

Mardin Ermeni piskoposları Sis Katalikosları tarafından takdis edilmekteydi. 1632 yılında Mardin Piskoposu olan Dimoteus Karnuk’un misyonerler vasıtasıyla Katolikliği kabul etmesiyle beraber Mardin Ermenileri arasında Katolik inancı yayılmaya başlanmıştır. Karmuk, gördüğü baskılar karşısında İtalya ’ya kaçmış ve orada ölmüştür. Mardin Ermenileri arasında 1630’lu yıllarda Katolikliğin ilk tohumları atılmasına rağmen Katolikleştirme bundan yaklaşık yarım asır sonra, kendisi de Mardinli bir Ermeni olan, Melkon Tazbazyan’ın yaptığı faaliyetler sonucunda amacına ulaşacaktır. Mardin’de Avrupa’dan gelmiş hristiyanlar olarak başarılı olamayacaklarını anlayan katolik misyonerler, kendi yanlarına çektikleri Ermenileri kullanmaya karar vermişlerdir. Katolik misyonerler Tazbazyanı eğitim için Roma’ya gönderilmiştir. 1680 yılında Tazbazyan Mardin’e dönmüş ve piskoposluk kürsüsünü kurmuştur. ¹ Tazbazyan Mardin’ de 1860 Ermeni ailesinden 200 aile hariç olmak üzere Katolik olmasını sağlamıştır.

Ermeniler Mardin’de ticarete önemli bir rol oynamıştır. Ermeniler 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan olaylarda sadece bir yerel güç unsuru olarak değil, uluslararası bir planın da parçası olarak bölgedeki kargaşada yerlerini almıştır.

Tomas Çerme’ye göre 1915 Ermeni tehcir kabilelerinin konaklama ve geçiş güzergahı Mardin şehriydi ve bölgedeki Süryani ailelerin pek çoğu kafileden Ermeni yetim erkek çocukları evlat edinmişlerdir. Vaftizli olmalarına rağmen Süryani kilisesinde yeniden vaftiz edilirler, Süryani adları verilir. Büyüyen çocuklar yine Süryani kızlar ile evlendirilip toplumun asil üyesi haline getirildiler.

¹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.123

Bu yetim çocuklar öldükleri zaman geçmişleri ve asılları hakkında Süryani ruhaniler kesinlikle bilgi vermez Süryani mezarlığına gömerlerdi.

Mardin'in Ermenilerden boşalan yerlerine, dışardan gelen Süryani Yakubiler yerleştirildi. Bunların Ermeni yetim çocuklarını evlat edinerek Mardin şehrinde nüfuslarını artırdıkları görülür. Mezapotamyanın başlıca yerleşim bölgelerinden Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Samsat gibi yerlerde yaşayan Ermeni Şemsiler Güneşoğullarından Yakubi-Süryani mezhebine girenleri 1942 yılına kadar Süryani ruzmanelerinde her yıl iftiharla ilan ederlerdi.

1915'te Ermeni tehirci sırasında Mardinde Surp Kevork ve Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kiliseleri askeri kışla ve tehcirde yetim kalmış çocuklar için yetimhane olarak kullanılır. Bu iki kilise 1949 yılında Ermeni cemaatine iade edilir. Bir yıl içinde ünlü Mardinli, Ermeni asıllı mimarbaşı Sarkis Lole (Levon) 'nin oğlu mimarbaşı Selim Lole ve Cebrail Hakimyan başkanlığında Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinin onarımı yapılabildi.

30 Temmuz 1950'de Mardin asıllı piskopos Nerses Tayroyan beraberindeki rahip Kevork Cercis Çandıryan, cemaat ve yetkili erkanın da iştirakıyla görkemli bir açılışta Surp Hovsep kilisesini ibadete açtılar. Yetkililerin izniyle genç rahip Kevork Cercis Çandıryan kilisenin rahipliğine atanır. Kısa zamanda Ermeni cemaatini toparlar ve 27 Aralık 1954 yılına kadar vaftiz, düğün, cenaze, Pazar ve bayram ayinleri yapılır. Mardinli Ermeni çocuklara dini eğitim ve ilahileri Ermenice öğretirdi. Anılarımda Mardin Ermeni cemaatinin 169 çocuğu Ermeni geleneklerine göre eğitildiklerinden hatırlarım.

1915'ten 1950 yıllarda Surp Hovsep kilisesi açılana kadar dini vecibeler ya Keldani yada Süryani Katolik kilisesinde (bunların bir kısmıda Süryani Yakubilerde) yerine getirilirdi. Açılması ile birlikte Surp Hovsep kilisesi Mardin şehrinin en kalabalık ve canlı kilisesi durumuna gelir. Zaman zaman bölge şehirlerden Ermeni bakiyelerin önemli ziyaret ve umut yeri olur.

Surp Hovsep kilisesi Ermeni tehcirinden sonra bölgede açılan ilk kilisedir. Kiliseye atanan rahip Kevork Çandıryan Roma'da tanrı bilimi eğitimi görmüştü, Oysa kardeş kiliselerin ruhanileri ilkokul

mezunu bile olmayıp, Der Zafaran manastırında eğitim görmüşlerdi.

Aradaki bu eğitim farkı kardeş Yakubi-Süryanileri etkiledi. Süryanileşmiş Ermeniler kısmen de olsa Ermeni kilisesi çatısı altında toplanmaya başladılar. Çünkü Süryanilerin bir bölümü Ermeni kökenliydi. Ermenilerin bu geriye dönüş hareketi Yakubi-Süryanilerin işine gelmeyip, zaman zaman rahip Çandıryan'a karşı gelirler.

Surp Hovsep kilisesinin açılışı ve rahip Kevork Çandıryan'ın gelişiyile pek çok kilise hurafeleri de son bulur. Genç rahip, çağın tüm uygar kilise geleneğini Mardin'e getirir. Örneğin diğer kardeş kiliselerde o dönemde uygulamada kilise girişinden heykele kadar olan uzun koridor tahta perde çekilmişti ve dualarını haremlik selamlık halinde yapıyorlardı. Aynı gelenek Ermeni Surp Hovsep kilisesinde uygulanmaz, kutsal kitap İncil'in öğütlerinin dışına çıkılmamıştır.

Ermeni ve diğer kiliselerin tek ortak yanı mimari üslubudur. Geleneksel Ermeni kiliseleri gibi diğer kardeş kiliselerin de -Ermeni Şemsi Güneşoğulları mabetleri olması dolayısıyla- sunak heykelleri doğuya bakmaktadır. Özellikle kilise ayin ve eğitim dilinin Ermenice oluşu hazm edilemez ve Yakubi- Süryaniler tarafından tartışma konusu haline getirilir. Bu huzursuzluğun başı ise Süryani metropoliti Hanna Dolapönü gösterilir. Ermeni rahibin başarısı tartışılır hale gelir.

Bu huzursuzluk iki toplum arasında dayanılmaz bir hal alır. Unutulmamalıdır ki, Yakubi-Süryanilerin Mardin'de evleri yoktu. 1915 Ermeni tehciri sonrası kırsal kesimden gelen Süryaniler Mardin şehrine akın ederler ve Ermenilerden boşalan malikanelere yerleştirilirler. Bu yüzden Mardin'de yeniden Ermeniliğin yeşermesini istememektedirler.

27 Aralık 1954'te kilisenin rahibi Kevork Çandıryan sabaha karşı sınırdışı edilmiş ve kiliseye bir daha başka rahip atanmamıştır. Bir hafta sonra Diyarbakır şehri Ermeni cemaati üyelerinden Agop adlı bir şahıs Mardin şehrine gelerek Süryanilerin (Karasun Manuk) Kırklar kilisesi'ne gider. Süryani metropoliti Hanna Dolapönü'nü bulur ve ona»Ermeni rahibini suçlayarak sınır dışı edilmesine sebep oldun Cennete mi gideceksin?" der. Metropolitin bir işareti

ile kilisede bulunan cemaat, Agop'u dışarı atarlar. Mardin şehrinin kuruluşundan beri var olan Ermenilerin bu durumdan sonra varlıkları son bulacaktır.

Mardin Ermenileri sahip oldukları mal, mülkü, kiliselerini ve atalarının mirası Mardin şehrini terk ederek hiç tanımadıkları ülkelere göç ettiler. Ermenilerin geçerli sebepleri vardı. Doğdukları şehrin havasının, suyunun özlemiyle yanarken kültürler arası ve iklim farklılıkları gibi pek çok zorluklara da göğüs germişlerdi. Bu hasreti ve zorluğu biraz da olsa yenebilmek için geleneklerini gittikleri ülkelere taşımışlardır. Ancak doğdukları topraklarda gömülememenin de hasretiyle ölmüşlerdir. Mardin şehrindeki Ermeni cemaat üyesi 1612 kişi kısa zamanda A B D, Şili, Arjantin, Brezilya, Avustralya, Kanada, bir kısmı da İstanbul ve Lübnan'a göç ettiler. Kilise ise ihtişamını bugün korumamaktadır.

Bugün sadece Süryani görünümünde bir veya iki Ermeni aile Mardin de yaşamaktadır. Kilise vakfının 150 civarı mülkünün vakıf yönetim kurulu iki aile tarafından yönetilir. Kilise ise yılda 3-4 kez Yakubi-Süryaniler tarafından ayin için açılır. Ermenilerin son göçünden sonra kısa zamanda Hanna Dolapönü haleflerinin önemli bölümü Mardin bölgesinde kalamadılar, onlarda ekseriyetle göç etmek zorunda kaldılar. Mardin Ermenileri tarafından günümüze kadar Yakubi-Süryani metropolit Hanna Dolapönüyü ve yandaşlarını suçlamaktadırlar.

Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinden günümüze kalan yegane am çocukluğumda giydiğim "şabık" (kilise gömleği) oldu. Özlemin ve hasretin tarifi yoktur.

Mardin'deki 1612 kişiden oluşan Ermeni bakiyeleri kiliselerinde rahip olmayınca ve çocuklarının dini eğitim gereksinimi söz konusu olunca, yeniden Yakubi-Süryani veya Keldani kiliselerine gitmek istemediler.

1955 tarihinde Ermenilerin Mardin'den göçünden sonra şehirdeki yaşamlarına ait izler Yakubi-Süryaniler tarafından planlı bir şekilde silinmeye çalışılır. Amaç Mardin ve Ermeni kelimelerinin yan yana kullanmamak, hatta şehrin tarih sayfalarından silmektir. Mardin'e gelen yayın basın mensupları sadece Yakubi-Süryani din adamları ile karşılaşılır ve onlar her tarihi eser hakkında konuşurken onu Süryanileştirirler. Metropolit Hanna Dolapönü'nün yazdığı Mardin

tarihi şehri Süryanileştirir. Amaç Mardin tarihini, mimarisini ve kültürünü kendilerine mal etmektir. 108 fotoğraf içeren 210 sayfalık Mardin tarihinde Ermenilere ait bir tek ibare veya fotoğrafa rastlanmaz.

Bir başka örnek ise, Mardin kalesinin bulunduğu dağın ve şehirdeki malikanelerin kamuoyuna Yakubi-Süryani eseri diye tanıtılmasıdır. Oysa devlet salnamelerinde dağın Ermenice adı Msis diye geçer. Malikanelerin Ermeni asıllı mimarları da tarih sayfalarını doldurmakta, tapu kayıtlarına bakıldığında Ermenilere ait oldukları anlaşılmaktadır.

Böylece, Mardin’de Hristiyan olarak Yakubi-Süryani mutlak söz sahibi olur. Ermeni kelimesi söylemek zorunda kalındığında ise Katolik veya Hrisityan kelimeleri kullanılmaya özen gösterilir.

Aynı metopolitin 1972 yılında yayınlanan» Tarihte Mardin» adlı kitabı; Mardin’deki manastır, kilise ve tarihi anıtlar tarihleri hakkında Türkçe yazılan ilk kaynaktır. Ancak ciddi hiçbir kaynak gösterilmeden yazılmıştır. Bu kitap daha sonraki yıllarda Mardin tarihini yazmak isteyenler için asılsız bir kaynak oluştururken tarihçiler arasında doğan çelişkiler de konuyu içinden çıkılmayacak boyutlara vardırır.

Bir örnek daha eklenilecek olursa; Hanna Dolapönü’nün kartal yuvası diye adlandırıp yazdığı Mardin kalesinin eski kaynak ve şehir salnamelerinde» Masis dağı ve kalesi” diye geçtiği görülmektedir.

Mardin ve etrafındaki Yakubi-Süryani mabetlerin fermanlarına rastlanılmamıştır. Ancak (zilliyeten) tasarruftan tapulaştırılmış olması mümkündür. Çünkü bu mabetler genelde Ermenilerin eski dini olan Arevortiklere (Şemsi, Güneşoğulları) aittir. Şemsilerin Süryanileşmesinden sonra mabetleri de kiliselere dönüştürülür.

Yakın tarihte Mardin ve etrafındaki Hristiyan kiliseleri hakkında yazılan yazılar Süryani-Yakubi keşişlerin duygusal ve keyfi ifadeleriyle yazılmıştır. Mabet ve kiliselerin, ilmi ve tarihi biçimde araştırmalarına önemle ihtiyaç vardır. Mardin şehri için devamlı slogan haline getirilmek istenen» minarede ezan, Süryani

kilisesinde an» cümlesi pek çok unsurun beraber yaşıadığı Mardin ve Mardinliler için büyük haksızlıktır.

Günümüzde Mardin ile ilgili yazılan, yayınlanan ve konuşulanlar bu şehirdeki Ermeni izlerini silmek için verilen çabalardır. Son zamanlarda basın-yayın basın sık sık Mardin tarihi ve mimari eserlerini Süryanilere mal etmekle gerçek olmayan kaynaklar yaratmaktadır. Süryani propagandası yapan bu yayın basın yetkililerinin yeterli bilgiye sahip olmadığı açıktır.

Mardin’de Süryani görünümünde iki Ermeni aile kalmıştır. Turistlere otantik kalıntı gibi gösterilmektedir. Türk ve Ermeni milliyetçileri kendilerine artık daha inandırıcı düşmanlar bulmalı ve önyargılar bir tarafa bırakılmalıdır. Bunları sizlere aktarıırken boğazım düğümlenir gibi oluyor... Süryani toplum liderleri tarafından zaman içerisinde sistemli şekilde Mardin’de anıtların kökleşmiş Ermeni deyimleri sinsice ve sessizce değıştirilmiştir. Örnek verilecek olursa Der- Zafaran, Deyrü’l Zafaran ismi ile değıştirilirdi. “Der” in Ermenice anlamı rahiplerin evi demektir. “Mar” yerine Mor Mort ile değıştirildi. “Mar” ise Ermenice bir kelimedir.² Artuklular döneminde sağlanan imkanlar ile birlikte hoşgörü içinde yaşayan Süryani ve Ermeniler özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinde, misyonerlik faaliyetleri sonucu düşman kardeşlere dönüştüklerini Tomas erme anlatımı ile ibretle bilginize sunmak istedim.

Tomas erme Mardin üzerinde söz ve hak sahibi olduğunu idda ettiđi hususlara verilecek tek cevaplar.

-Mardin 1102 yılına kadar 800 metre uzunluğunda engeniş yeri 150 metre olan kale yerleşimi dışında bir iskânın olmadığı.

2-442-542 yılları arasında veba salgını nedeniyle yüz yıl insanların yaşamadığı bir bölgede kiliselerin varlığından bahsetmek eşyanın tabiatına aykırıdır.

² *Kaynak: Kebikeç, yıl,2009, sayı 27, sayfa 99-15’ten ayrı basım*

3-Malazgirit Zaferi ile Anadolu Bizans eğemenliğine son verilerek kılıç hakkı olarak alınmıştır.

4-Ermeni ve Sűryaniler Bizans zűlmű altında oldukları için Tűrk varlıęını gűnűllű olarak kabul ettikleri için Bizanstan kalma dini yapıların kendilerine tahsis edilmiř olduęunu, saęlanan huzurlu ortam ve vergi avantajları sonucu bu bűlgeye geldiklerini. Tűrk, Selçuklu,Artuklu,Karakoyunlu,Akkoyunlu,Osmanlı, hâkimiyet műcadelesi verirken, zenginleřip çoęaldıklarını, unutmuř olmaları çok hazin.